

OD USTANKA DO MEĐUNARODNOG PRIZNANJA – VOJSKA U STVARANJU DRŽAVNOG IDENTITETA KNEŽEVINE SRBIJE

Veljko Blagojević
Univerzitet odbrane u Beogradu, Institut za strategijska istraživanja
Igor Pejić
Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka

Nasilje i ratna dejstva na prostoru bivše SFRJ tokom devedesetih dovelo je do fragmentacije prostora Balkana i otvorilo mnoga stara pitanja, ali i nove probleme. Srpski narod se našao u više država, koje su nekada bile deo jugoslovenske države. Zbog toga je značajno iznova kritički sagledavati istorijske primere razvoja srpske državnosti i izučavati političke i vojne odluke i događaje koji su doveli do stvaranja prve moderne srpske države. Okolnosti na unutrašnjem i međunarodnom planu koje su prethodile Drugom srpskom ustanku, iako u mnogome različite, imaju i pojedinih sličnosti sa današnjicom. Srpski narod je bio pod turskom vlašću, iscrpljen ratnim sukobima u Prvom srpskom ustanku, poprilično demoralisan, ali ipak odlučan da obezbedi nezavisnost od tuđina. Iako je uvreženo mišljenje da je Miloš Obrenović koristio primarno diplomatske metode, jasno je da je njegov krajnji oslonac u nastupu prema Porti, Beču i Petrogradu ipak bila vojna sila. On je poklanjao značajnu pažnju vojsci, nastojao da je sistemski i suštinski razvije i koristio je u odnosu na Turke, političke protivnike i kao argument za podršku nacionalnim ciljevima. Većina srpskih velikaša toga doba je delovala u skladu sa takvom politikom, što se može okarakterisati kao konstanta u nacionalnoj politici sve do konačne emancipacije na Berlinskom kongresu. Upravo je uspostavljanje i izgradnja vojske i njeno angažovanje u ostvarenju nacionalnih ciljeva Srbije tema ovog rada, uz međunarodne okolnosti koje su ključno uticale na njihovu realizaciju.

Ključne reči: *Srpska vojska, organizacija i opremanje vojske, diplomatija, međunarodni odnosi*

Drugi srpski ustanak

Prvi srpski ustanak propao je 1813. godine i Osmanlijska vojska je stavila pod kontrolu čitavu teritoriju Beogradskog pašaluka. Tadašnji beogradski vezir Sulejmanpaša Skopljak dozvolio je masovne odmazde nad srpskim stanovništvom, pa se s pravom može reći da je njegova vladavina za srpski narod bila teža od dahija. Nedugo po ponovnoj okupaciji, podignuta je u okolini Čačka 1814. godine Hadži-Prodanova buna,

koja je ubrzo ugušena. Delovanje otomanske vlasti na teritoriji Beogradskog pašaluka je bilo toliko bahato i osvetničko jer su evropske sile toga doba bile usmerene na suzbijanje vojnih operacija Napoleonove velike armije, te se nisu osvrtni na obećanja Rusiji data Bukureštanskim mirom.

Pošto je Napoleon konačno pobeđen u Beču se prikupila evropska diplomatska elita pred kraj 1814. godine radi uređenja odnosa u „postnapoleonovoj“ Evropi. Tamo je prota Matija Nenadović bezuspešno pokušavao da se susretne sa ruskim i austrijskim carem i skrene im pažnju na nesnošljivo stanje Srba pod otomanskom vlašću¹. Budući da otomanski predstavnik nije prisustvovao Bečkom kongresu i da su evropski moćnici bili zaokupljeni ključnim evropskim problemima, nije bilo političke volje da se razmatra „srpsko pitanje“. Povratak Napoleona iz izgnanstva i njegov definitivni poraz kod Vaterloa 1815. godine, doveo je do stvaranja „Svete alijanse“, koja je predstavljala savez vodećih evropskih monarhija u zaštiti poretka i ravnoteže snaga u Evropi.²

Srpski narod, naročito pritisnut osmanlijskim zulumom, nije se mirio sa nastalom situacijom, čemu je doprinosilo sveže iskustvo od gotovo deceniju samostalnosti od Porte. Uvidevši da pomoć spolja ne treba očekivati, Rudnički knez i vojvoda, Miloš Obrenović je na saboru u Takovu aprila 1815. godine izgovorio čuvenu rečenicu: „Eto mene, eto vas, rat Turcima“ [Ljušić 2001: 71-74]. Na ovaj način je nastavljena srpska revolucija započeta 1804. godine, koja je sada imala značajnije iskustvo u organizaciji oružanih snaga i, možda najvažnije, svest da se moraju kombinovati diplomatija i vojna sila kao sredstva za izvojevanje nezavisnosti od Turaka.

Nakon početnih vojnih uspeha ustanika u Rudničkoj nahiji, otomanske vlasti upućuju iz pravca Bosne i Niša vojsku radi uništenja pobune. Miloš Obrenović odmah demonstrira novi karakter srpskog rukovodstva i odlazi u susret bosanskoj koloni u nameri da pregovara. Budući da nije uspeo u svojoj nameri, okreće se trupama koje su iz Niša napredovale prema Beogradu pod vođstvom Marašli Ali-paše. On poziva Miloša na pregovore i time demonstrira drugačiji pristup prema Srbima. Tome je svakako doprinelo i smirivanje situacije u Evropi, te su Turci očekivali i veće interesovanje Rusije za prilike na Balkanu. Dogovoreno je u Čupriji da se turska vojska mirno propusti do Beograda radi nastavka pregovora i da se srpski delegati upute na Portu, kako bi uspostavili direktnu komunikaciju u vezi sa statusom Srba u Beogradskom pašaluku. Već 30. septembra 1815. godine na Portu je upućena srpska delegacija koja je tamo dobro primljena, a Miloš je po dogovoru došao u Beograd i na pregovorima sa Marašli Ali-pašom postigao usmeni sporazum 06. novembra 1815. godine,³ koji je uredio međusobne odnose i uspostavio trajnije vidove komunikacije

¹ Popov Čedomir: *Međunarodni položaj, spoljna politika i diplomatija Srbije 1804-1878*, u Popov Čedomir, Živojinović Dragoljub i Marković Slobodan: *Dva veka moderne srpske diplomatije*, Balkanološki institut SANU, Beograd, 2013, str. 31.

² Za šire videti: Stojković Momir: *Istorija diplomatije - izbor tekstova*, Centar za međunarodne studije, FPN, Beograd, 1983, str. 101-107.

³ Reč je o dogovoru koji je u istoriografiji zapamćen kao „Beogradski sporazum“. Budući da Srbi nisu imali status subjekta međunarodnog prava, nije bilo formalnih mogućnosti za zaključenje pisanog akta, ali je ovde reč o diplomatskom sporazumu, iza koga su postojale ne samo lične garancije, već i uticaj Rusije i drugih međunarodnih subjekata. Navedeni sporazum je podrazumevao otvaranje Narodne kancelarije u Beogradu, amnestiju Srba od pobune protiv turske vlasti, prisustvo turske vojske samo u gradovima, prisustvu srpskog kneza kod komandanta turskih posadnih snaga i slobodi međusobne trgovine.

između predstavnika Srba i Turaka.⁴ Istovremeno, srpske vojvode postižu vojne uspehe protiv Osmanlija u mnogim nahijama, sve dok nisu bili primorani da se povuku u utvrđena mesta.⁵ Na ovaj način je Miloš Obrenović nametnuo sebe kao partnera za pregovore sa turskim vlastima, jer je snagom oružja efektivno kontrolisao teritoriju Beogradskog pašaluka. Miloš je 1817. godine uputio pismo podaničke zahvalnosti Sultanu.⁶

Knez Miloš je od početka ustanka, bio svestan da će samo kroz proces pregovora sa Portom moći da obezbedi samostalnost za Srbiju. U tom kontekstu gledano, ne treba da čude uporna insistiranja Srba da je njihov ustanak dignut protiv bezobzirnosti vladavine beogradskog vezira Sulejman-paše Skopljaka i da njihovi postupci nisu usmereni protiv vrhovne vlasti Sultana.⁷ Usmeni sporazum između Marašli Ali-paše i kneza Miloša mogao je stupiti na snagu samo nakon potvrde Porte, što se i dogodilo početkom 1816. godine, kada je izrađeno osam fermama koji su regulisali osnovna pitanja položaja Srba u Beogradskom pašaluku. Ovakve olakšice svakako nisu bile ono čemu se nadao srpski narod, ali je postignut primarni cilj i ukinut zulum Sulejman-paše Skopljaka. S druge strane, srpski narod je, posle više vekova, dobio pravo da drži i nosi lično naoružanje, za čiju je upotrebu garantovao svojim autoritetom knez Miloš.⁸

Na ovaj način je uspostavljeno „tursko-srpsko dvovlašće“ u Beogradskom pašaluku, koje je Vuk Karadžić opisao kao podelu vlasti tako da „Paša ostane gospodar u gradovima i nad Turcima i muslimanima, a Miloš u zemlji nad narodom i nad knezovima“. Zadržao se feudalni poredak, s tim da je Miloš po pravilu uspešno intervenisao u slučajevima žalbi srpskih seljaka na visinu davanja spahijama. Poreski sistem je ostao gotovo nepromenjen, dok je kuluk i dalje često bio povezan sa raznim malverzacijama. Tako je srpski

⁴ Kako ističe Slobodan Jovanović primirje sa Turskom je zasnovano na međusobnom poverenju Miloša i turskog vezira, pri čemu je Miloš garantovao da će raja biti mirna, a Marašli Ali-paša je pristao da neposredna uprava pripadne narodnim starešinama dok bi vrhovna vlast bi i dalje bila u rukama Sultana. Time je Miloš, između ostalog, i stekao pozicije za razračunavanje sa drugim srpskim knezovima, jer je on imao podršku turskog paše i dogovor koji su postigli. Jovanović Slobodan: *Političke i pravne rasprave*, Geca Kon, Beograd, 1908, str. 3-4.

⁵ Stojančević Vladimir i drugi: *Istorija Srpskog naroda od Prvog ustanka do Berlinskog kongresa 1804-1878*, peta knjiga, prvi tom, Srpska književna zadruga, Beograd, 1994, str. 103-108.

⁶ Popov Čedomir: *Međunarodni položaj, spoljna politika i diplomatija Srbije 1804-1878*, u Popov Čedomir, Živojinović Dragoljub i Marković Slobodan: *Dva veka moderne srpske diplomatije*, Balkanološki institut SANU, Beograd, 2013, str. 32-33.

⁷ Na ovaj način shvaćen diplomatski nastup Miloša prema turskim centralnim vlastima je u potpunoj saglasnosti sa stavovima savremenog teoretičara Taraka Barkavija (Tarak Barkawi) o odnosu diplomatije i rata [Barkawi 2015: 55-79].

⁸ Reč je sledećim odredbama: 1) „Carina se naplaćuje po propisanoj tarifi i da se srpski trgovci ne globe; 2) spahije da uzimaju desetak strogo po beratima; 3) svakome Srbinu slobodno je hodati i trgovati po celoj Turskoj carevini; 49 poreza da se plaća u dve rate (o Đurđevu i Mitrovu danu); 5) vojna posada Srbije da bude samo po gradovima i da ne čini nikakve obide u narodu; iz posade se isključuju janičarske porodice (pod kojima se podrazumevaju Bosanci i Arnauti) koje su dotle čuvala gradove i činile zlo narodu da se na njihovo mesto dovedu Turci dobrog vladanja iz Rumelije; 6) po gradovima i palankama da sedi uz turskog starešinu srpski knez za otpravljanje poslova; sem toga dopušta se jedan permanentan savet u kome će svaka nahija imati po jednog predstavnika ...; 7) Sultan prašta Srbima svu prošlost i da se i da se niko ne usudi da im zbog nje čini prigovaranja“. Ranije je već izdat ferman o umanjenju harača u Beogradskom pašaluku koji je bio u vreme Sulejman-paše Skopljaka. Navedeno prema: Stojančević Vladimir i drugi: *Istorija srpskog naroda*, Peta knjiga, Prvi tom, od Prvog srpskog ustanka do Berlinskog kongresa 1804-1878, Srpska književna zadruga, Beograd, 1994, str. 107-108.

seljak bio prinuđen da kuluči i na turskim posedima i na imanju Miloša i njegovih „činovnika“. Narodno nezadovoljstvo je bilo veliko što je uzrokovalo i oružane pobune kao što je Đakova buna 1825. godine, koju je Miloš svirepo ugušio. Nakon toga, Knez je formirao prve jedinice stajaće vojske, radi sopstvene sigurnosti. Nju su činili 1.147 „zdravih i gledanih mladića“ i formirane su 24 čete različite formacijske strukture. U to doba, regrutacija se nije realizovala prema nekim stalnim pravilima, jer nije postojao zakon koji je to regulisao. Februara 1825. godine je izvršena prva delimična regrutacija. U prvo vreme su bili zvani „upisani panduri“, kako ne bi provocirao turskog vezira u Beogradu i bio izložen kritici da formira vojsku na koju nije imao pravo. Ipak, godinu nakon njihovog formiranja, pripadnici ovih formacija su i zvanično nazvani „soldati“, što nije izazvalo tursku reakciju, čime su se oni prećutno saglasili sa faktičkim stanjem. Prva formacija srpske vojske izrađena je po ugledu na austrijsku, kao i prve uniforme srpske vojske. To ne treba da čudi jer su te poslove uglavnom obavljali Srbi, bivši austrijski oficiri, kao što su Matija Hristić, Petar Popović, Savo Svetić i drugi.⁹

Istovremeno sa procesom preuzimanja pojedinih funkcija vlasti od Turaka, Miloš je shvatio da se proces emancipacije države mora proširiti i na međunarodni plan. U spoljnopoličkom smislu je najznačajniji saveznik bila Rusija, a pravni osnov za njeno angažovanje bio je član 8. Bukureštanskog ugovora iz 1813. godine. Novi ruski car Nikola I ultimativno je zahtevao da Turska izvrši obaveze koje je preuzela u Bukureštu i to je rezultiralo usvajanjem Akermanske konvencije oktobra 1826. godine. Njome se pružaju dodatne garancije srpskom narodu i obaveza Porte da utvrdi „s deputatima srpskog naroda mere koje budu ocenjene kao najzgodnije da mu osiguraju povlastice utvrđene u njegovu korist“.¹⁰

Ratni sukob između Turske i Rusije 1828. godine pretio je da ugrozi realizaciju Akermanske konvencije, koja je mogla da doživi sudbinu Bukureštanskog ugovora, jer Porta jednostavno nije želela da izvrši preuzete obaveze. Turska vlast je tvrdila da su joj akermanske obaveze nametnute prisilom i da kao takve, ne predstavljaju odraz slobodne volje jedne od ugovornih strana, čime se implicirala pravna ništavnost navedenog ugovora. Međutim, poraz Turske vojske je prinudio Portu da obeća vraćanje šest nahija u sastav Beogradskog pašaluka¹¹ i druge obaveze koje su proistekle iz Jedrenskog sporazuma od 1829. godine. Ubrzo je nakon njega usledio i hatišerif¹² kojim je Sultan uvrstio preuzete međunarodne obaveze u unutrašnji pravni poredak, čime je direktno obavezao beogradskog vezira i druge organe vlasti. Hatišerifom iz avgusta 1830 godine, suštinski se potvrđuju ranije date povlastice Srbima, uz potvrđivanje Miloša kao baš-kneza (prvog kneza) Srba i prava na nasledno kneževstvo. Istovremeno, dato mu je pravo da drži oružanu silu „radi očuvanja reda i mira“ i pravo na predstavljanje srpskih interesa na Porti. Ovim dokumentom je suštinski postavljena osnova za državno uređenje Srbije, sa elementima visoke samouprave u okviru Turske, ali i elementima suverenosti kao što su priznavanje srpskih predstavnika za pregovore pri Porti i držanje oružanih snaga. Srbi su suštinski dobili pravo da obavljaju sve državne funkcije, od

⁹ Ratković-Kostić Slavica: *Evropeizacija srpske vojske 1878-1903*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 2007, str. 15-16.

¹⁰ Janković Dragoslav i Mirković Mirko: *Državnopravna istorije Jugoslavije*, Naučna knjiga, Beograd, 1987, str. 111.

¹¹ Pošto je Porta odlagala realizaciju povratka šest navedenih nahija u Beogradski pašaluk, knez Miloš je 1833. godine na silu preuzeo navedene teritorije, koristeći zaokupljenost Turske vlasti drugim problemima. Porti je ostalo samo da prizna faktičko stanje. Navedeno prema: Blagojević Veljko i Stojanović Stanislav: *Zašto rat a ne međunarodna konferencija 1914. godine*, Vojno delo, 3/2014, Beograd, str. 329.

¹² Hatišerif je obavezujući pravni akt koji je potpisivao Sultan.

sudstva, odbrane, unutrašnjih poslova, do školstva i zdravstva. Hatišerifom iz 1833. srpski seljak je oslobođen spahijskog danka, čime su ukinuti feudalni odnosi u Beogradskom pašaluku. Seljak je plaćao porez srpskoj vlasti, a ne feudalcima, te se može reći da je tada i realizovan jedan od osnovnih ciljeva srpskih ustanika, kao socijalne revolucije.¹³

Kao i Karađorđe, Miloš je u početku ustanka imao na raspolaganju narodnu vojsku, koja je nije bila jednoobrazno naoružana niti organizacijski unificirana. Ipak, pokazalo se da postoji vojničko iskustvo iz Prvog srpskog ustanka koje je bilo dovoljno da se izvojuju pobjede koje će rezultirati primirjem sa Turcima. Za razliku od Karađorđa, Miloš se opredelio na mirno i postupno preuzimanje vlasti nad Beogradskim pašalukom. Nakon primirja se raspustila narodna vojska, ali je ostala u pripravnosti u slučaju potrebe brzo budu operativno sposobni da preduzmu borbena dejstva. Miloš je od stalnih snaga mogao da računa na „pandure“ koji su bili pod njegovom komandom i na lokalnom, nahijskom principu organizovani. Koristeći se slabostima turske vlasti, Miloš je za relativno kratko vreme od jedne decenije od nahijskih i seoskih „pandura“ napravio relativno dobro naoružane i brojčano velike vojne formacije koje su bile sposobne ne samo za defanzivna, već i ofanzivna dejstva.¹⁴

Nakon dobijanja Hatišerifa 1830. godine, bilo je lakše formirati nove vojne jedinice, jer su za to postojali pravni osnovi. Miloš je u proleće 1831. godine formirao i drugu pešačku gardu, koja je zajedno sa ranije osnovanom formirala bataljon, kojim je komandovao ruski oficir kapetan Mihajlo Pavlov. Ovde se jasno može sagledati spoljnopolitičko opredeljenje kneza Miloša za jačanjem saradnje sa Rusijom, te ne treba da čudi postavljenje ruskog oficira na visoku vojnu dužnost u Srbiji. To se možda i ne bi dogodilo da je Srbija imala školovane oficire, što je bio nedostatak koga je Miloš bio svestan. Istovremeno, vojnim jedinicama su podeljene zastave i smeštene su u kasarnama u Požarevcu, Kragujevcu i kasnije u Beogradu. Ubrzo su formirana i dva eskadrona konjice, koja je odevena po uzoru na kozake. Artiljerija je, kao zaseban rod vojske, uvedena 1836. godine, nakon što je prilikom posete Carigradu Miloš dobio na poklon šest topova i time mogao da opravda postojanje navedenog roda i u formalnom smislu, iako je to naoružanje već posedovao. Iste godine formiran je prvi puk stajaće vojske, u čiji su sastav ušli: po dva bataljona pešadije, eskadrona konjice i artiljerijske baterije.¹⁵

Put ka nezavisnosti

Proširenje autonomije i granica Srbije uticale su i na jačanje značaja i uloge vojske u društvu. Ubrzano naoružavanje i organizovanje vojnih jedinica, uticalo je i na opšti ugled vojske, ali i na sveukupnu militarizaciju čitavog društva. Oficiri su od tada u Srbiji predstavljali častan poziv, koji je bio poželjan i prihvatljiv za sve društvene slojeve.¹⁶

¹³ Janković Dragoslav i Mirković Mirko: *Državnopravna istorije Jugoslavije*, Naučna knjiga, Beograd, 1987, str. 108-114.

¹⁴ Marković Radoslav: *Vojska i naoružanje Srbije Kneza Miloša*, Izdavačka ustanova Srpske akademije nauka, Beograd, 1957, str. 11-12.

¹⁵ Ratković-Kostić Slavica: *Evropeizacija srpske vojske 1878-1903*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 2007, str. 17

¹⁶ Marković Radoslav: *Vojska i naoružanje Srbije Kneza Miloša*, Izdavačka ustanova Srpske akademije nauka, Beograd, 1957, str. 103.

Knez Miloš je shvatio da bez školovanih oficira ne može razvijati pouzdanu vojnu silu. Rano je pristupio organizovanju školovanja oficirskog kadra, jer mu je hatišerif omogućio osnivanje škola i držanje oružanih formacija. Već novembra 1830. godine u Požarevcu je organizovanja „narodna škola“, koja je primila prve mladiće iz viđenijih srpskih porodica, koji su imali celodnevnu nastavu. Pre podne su imali redovnu nastavu iz čitanja, pisanja i računanja, a popodne vojnu obuku. Prvi instruktor vojne obuke bio je Srbin iz Vojvodine Ilija Mandić. Tako su se osposobile prve generacije srpskih oficira, kojih je bilo 73 u prvoj klasi i 76 u drugoj. Knez Miloš je 1833. u Rusiju uputio 30 odabranih mladića da se vojnički usavršavaju,¹⁷ od kojih je bilo po deset za rodove pešadije, artiljerije i konjice. Ipak procenilo se da školovanje oficira u inostranstvu negativno utiče na rodoljublje mladih oficira i da je neophodno da se osnuje oficirska škola u Srbiji, koja bi radila po ugledu na razvijene evropske države. Tako je prva Vojna akademija u Srbiji nastala u Požarevcu početkom 1838. godine. Akademija je imala 31 polaznika, od kojih su šestorica bili poreklom van Kneževine.¹⁸

Knez Miletina buna i Sretenjski ustav 1835. godine, nisu promenile istrajnu politiku kneza Miloša, koji je nastavio sa apsolutističkom politikom. Nakon što je ugušio bunu, Miloš je ukinuo Sretenjski ustav i uveo vojnu upravu, radi preventivnog delovanja zbog čestih oružanih pobuna. Novembra 1836. godine, usvojen je Zakon o dužnostima vojnih komandanata, ispravičestva i sreskih starešina, čime je uveo u zakonske okvire svoje odluke i organizovao vlast na sledećim nivoima: vojni okrug, okrug i srez, odnosno postojanje civilne i vojne vlasti na lokalnom nivou. Međutim, donošenje takozvanog Turskog ustava, koji je predviđao podelu vlasti sa Savetom, odnosno izvršnom vlasti, dovodi do smene kneza Miloša, koji prepušta vlast sinu Mihajlu. Ubrzo, ustavobranitelji vrše dinastičku smenu i na vlast dolazi knez Aleksandar Karađorđević 1842. godine, a Mihajlo emigrira u Beč.¹⁹

Ustavobranitelji su vojsku svrstali u sastav Ministarstva unutrašnjih dela i time njene funkcije sveli na graničnu službu i očuvanje reda i unutrašnjeg poretka.²⁰ Broj regularnih jedinica je sveden na najnižu meru. Tako se u periodu stvaranja države, kada je bila nužnost jačati vojni potencijal, došlo do zastoja u razvoju vojske koji je trajao sve do 1845. godine. Tada je usvojeno Pravilo za regrutovanje i formirana inženjerska škola. Srpsko-mađarski sukob 1848. godine dodatno je podstakao razvoj vojske, a tim povodom je od Rusije dobijeno 10.000 pušaka.²¹ Iste godine je nastalo i prvo delo koje se bavi vojnom

¹⁷ Iako su poslani na školovanje, ispostavilo se da su bili obučavani u komandama pukovskog sastava Ruke vojske i da su dobili činove podoficira, izuzev izvesnog Nikodija Popovića koji je postao potporučnik Ruske vojske. Oni su po povratku u Srbiju dobili oficirske činove, što govori o nivou tadašnjeg srpskog oficirskog kadra. Navedeno prema Đukić Slobodan: Školovanje srpskih oficira u Rusiji u XIX i prvoj deceniji XX veka, Vojno-istorijski glasnik, 1/2015, Beograd, str. 62-63.

¹⁸ Pršić Miloje: *Kadrovi Srpske vojske od Prvog srpskog ustanka do izbijanja i u vreme Istočne krize*, Vojno-istorijski glasnik, 2-3/1997, Beograd, str. 31-33.

¹⁹ Za više videti: Deretić Nataša: *Nacionalna istorija države i prava*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2008, str. 152-165; Ljušić Radoš: *Istorija srpske državnosti*, Knjiga II, Srbija i Crna Gora – novovekovne srpske države, Biblioteka Matice srpske, 2001, Novi Sad, str. 32-35.

²⁰ Pršić Miloje: *Kadrovi Srpske vojske od Prvog srpskog ustanka do izbijanja i u vreme Istočne krize*, Vojno-istorijski glasnik, 2-3/1997, Beograd, str. 33.

²¹ Srbija je tajno pomagala ustanike u južnoj Ugarskoj, što je odgovaralo interesima Rusije.

problematikom u Srbiji. Reč je o delu Matije Bana Osnovi ratni, koji je preveo sa poljskog delo Pravila o četničkoj vojni.²² Iako kontroverzni po pitanju autorstva, u to vreme se objavljuje program spoljne politike kneževine Srbije, i danas aktuelno Načertanije, koje je potpisao tadašnji ministar spoljnih poslova Ilija Garašanin.²³ Dve godine kasnije, formirana je prva vojna školska ustanova Artiljerijska škola, koja je 1880. godine preimenovana u Vojnu akademiju.²⁴ Kvalitet navedene školske ustanove je upitan,²⁵ kao što se i može očekivati od novoformiranih ustanova, ali ostaje činjenica da je iznedrila buduće vojvode Radomira Putnika, Stepana Stepanovića, Živojina Mišića i Petra Bojovića i mnoge druge generale koji su izneli sve ratne sukobe Srbije do 1918. godine.²⁶

Na intervenciju Velike Britanije, Porta 1853. godine potvrđuje sve povlastice hrišćanima u Turskoj imperiji. U Beograd dolazi specijalni izaslanik sultana, Etem paša, sa fer-manom kojim se potvrđuju sve povlastice date Srbiji, Vlaškoj i Moldaviji i da se one smatraju se za trajne. To je jedan od razloga zbog kojih je Srbija u Krimskom ratu ostala neutralna, ali se ipak ozbiljno vojno pripremala za eventualni sukob sa Austrijom.²⁷ Rat je završen 1856. Pariskim mirom, koji sadrži važne odredbe koje se odnose na međunarodnopravni položaj Srbije.²⁸

²² Đukić Slobodan: *Nastanak i razvoj vojne literature u Srbiji 1850-1912. godine*. Vojno-istorijski glasnik, 2/2013, Beograd, str. 42.

²³ Garašanin je deset godina bio uspešan ministar unutrašnjih poslova, koji je u svom ministarstvu imao i vojsku. Ostaće zapamćen i po reorganizaciji ministarstva unutrašnjih dela 1851. godine, koje je imalo odeljenja: ekonomski, sanitetsko, vojno, građevinsko i poštansko. Ubrzo nakon stupanja na dužnost ministra inostranih poslova došao je u sukob sa Rusijom, čiji konzuli nisu bili taktični u nastupu. Njihova namera bila je da utiču ne samo na spoljnu, već i na unutrašnju politiku Srbije. Istovremeno, on nije bio naklonjen ni Austriji. Za vreme Krimskog rata Garašanin se pribojavao da Austrija ne zauzme u Srbiji dominantan položaj kao što je imala Rusija. Njegova politika može se opisati maksimumom: ni sa Rusijom ni sa Austrijom, već sa zapadnim silama, na prvom mestu sa Francuskom. Smatrao je da se te sile ne bi mnogo mešale u unutrašnju politiku Srbije, bar ne kao Austrija i Rusija, jer su daleko i nemaju neposrednih interesa na Balkanu. Pre nego što je i pokušao da realizuje svoje namere, Garašanina smenjuje Rusija. Navedeno prema: Kisovec Mirko: *Diplomatski predstavnici*, Beograd, 1939, str. 66.

²⁴ Za više videti: Marković Radoslav: *Vojska i naoružanje Srbije Kneza Miloša*, Izdavačka ustanova Srpske akademije nauka, Beograd, 1957, str. 280-303.

²⁵ Nastavni kadar je bio daleko od evropskih iskustava u strategiji i operatici, doktrina upotreba snaga je bila na nezavidnom nivou i na daleko nižem nivou u poređenju sa pruskim, austrijskim, engleskim, ruskim, pa čak i francuskim vojnim teoretičarima. Navedeno prema Tomac Petar: *Ratovi i armije XIX veka*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1968, str. 66-106.

²⁶ Ratković-Kostić Slavica: *Evropeizacija srpske vojske 1878-1903*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 2007, str. 22-23.

²⁷ Na granici sa Kneževinom Srbijom Austrija je u to vreme imala raspoređeno 50.000 vojnika. Srbija je aktivirala svoje vojne potencijale pred ovom neposrednom opasnošću, koja je podrazumevala upis u vojnu evidenciju svih muškaraca od 18 do 45 godina. Procenjuje se da je Srbija u narodnu vojsku toga doba mobilisala između 80.000 i 110.000 vojnika. Navedeno prema Đorđević Života: *Srpska narodna vojska 1861-1864*, Narodna knjiga, Beograd, 1984, str. 14-15.

²⁸ Prema članu 27, Srbija i dalje zavisi od Porte, ali njenu zaštitu preuzimaju na sebe sve sile potpisnice. Do tada je Rusija nastupala kao jedina zaštitnica Srbije prema Turskoj, pozivajući se na bilateralne ugovore sa Portom. Pariskim mirom prestaje isključivo tutorstvo Rusije nad Srbijom, čija autonomija dobija međunarodnu garanciju. Važna je i odredba mirovnog sporazuma prema kojoj strane trupe, uključujući i turske, ne mogu ulaziti u Srbiju ni prelaziti preko njene teritorije, bez odobrenja. Navedeno prema Kisovec Mirko: *Diplomatski predstavnici*, Beograd, 1939, str. 64-65.

Diplomatija i narodna vojska

Svetoandrejska skupština, krajem 1858. godine, vraća na vlast Miloša Obrenovića, koji vojsku izuzima iz nadležnosti ministarstva unutrašnjih dela i stavlja je pod svoj nadzor preko Glavne vojne uprave. Nakon Miloševe smrti, vlast preuzima njegov sin Mihajlo²⁹, koji je ozakonio promene u vojsci koju je započeo njegov otac, usvajanjem normativnog akta o Ustrojenju narodne vojske. Na ovaj način je knez Mihajlo predvideo da se, pored stajaće vojske, formira i narodna vojska, koju bi činili svi sposobni građani starosti 20 do 50 godina, koji su imali obavezu da sami nabave oružje i da se vojni rok smanjuje sa četiri na tri godine³⁰. Ovako projektovana vojna sila bila je predviđena za angažovanje prevashodno na realizaciji ambicioznih spoljnopolitičkih ciljeva: potpunog oslobođanja Kneževine od turske vlasti, sticanje potpune nezavisnosti, oslobođanje drugih srpskih teritorija od Turske i njihovo prisajedinjenje Srbiji. Za formiranje brojčano velike stajaće vojske nije bilo finansijskih sredstava, a i postojala je tradicija da se stajaća vojska, i tokom vlasti kneza Miloša i ustavobranitelja, pretežno koristi za održavanje unutrašnje stabilnosti i gušenje pobuna.³¹

Narodna vojska je imala sve rodove kao i stajaća. Jačina prve klase narodne vojske je bilo sledeće: 17 pešadijskih pukova, odnosno 62 bataljona, sa ukupno 45.844 pešadinaca; 26 eskadrona konjice sa ukupno 2.467 konjanika, 6 artiljerijskih baterija sa 1.200 artiljeraca i 17 odeljenja pionira sa ukupno 985 pionira. Narodna vojska je imala nekoliko viših komandi, kako bi se obezbedilo kvalitetnije komandovanje i obuka, koje su pod sobom imale više okruga. To su bile: Centralna, Drinsko-savska, Timočka, Južno-moravska i Istočno-moravska komanda, koje su imale Glavni štab na čijem je čelu bio major stajaće vojske. U okruzima je Štabom komandovao kapetan, a svaki okrug je imao po dva podoficira koji su bili birani od „isluzenika“ stajaće vojske. Obuka se izvodila nedeljom i praznicima, a težište je bilo na vodnom nivou obučavanja. Četna i bataljonska obuka se izvodila najmanje jedanput mesečno u trajanju od dva dana, a pukovska u jesen, nakon završetka poljskih radova. Obuka je bila opterećena nedostatkom naoružanja i osnovne opreme, te se ne može govoriti o nekom kvalitetu.³²

Turska carevina je nastojala da od velikih sila dobije podršku za vojnu intervenciju u vazalnoj Srbiji, jer je stvaranje brojno velikih oružanih snaga doživljavala kao novi vid ispoljavanja neprijateljstva prema Porti. Francuska, Rusija, Italija i Pruska nisu podržale

²⁹ Knez Mihailo je, radi sticanja naklonosti velikih sila, pokrenuo diplomatsku inicijativu. Jovana Marinovića je uputio u Petrograd, a kasnije i u Pariz. Tokom ovih poseta se zaključilo da Pariz i Petrograd imaju više razumevanja za inicijativu Srbije od Berlina i, posebno, Beča. Na kraju ovih diplomatskih pokušaja, a uz posredovanje velikih sila nađeno je kompromisno rešenje. Srbiji je predloženo da formalno ne ukida turski hatišerif, već da novi ustav Srbije izda u formi skupa zakona²⁹. Ovakav stav je ranije imao Jevrem Grujić, koji je isticao da glavni zakoni, bez obzira na Turski ustav, čine srpski Ustav. Navedeno prema Jerotijević Zoran: *Istorija države i prava*, Laser, Kraljevo, 2010, str. 208.

³⁰ Deretić Nataša: *Nacionalna istorija države i prava*, Kriminalističko-policajska akademija, Beograd, 2008, str. 183.

³¹ Za više videti: Janković Dragoslav i Mirković Mirko: *Državnopravna istorije Jugoslavije*, Naučna knjiga, Beograd, 1987, str. 126-128; Ratković-Kostić Slavica: *Evropeizacija srpske vojske 1878-1903*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 2007, str. 23-26;

³² Za više videti: Đurđević Milo: *Narodna vojska u Srbiji 1861-1883. godine*, Vojni istorijski glasnik, 1959/4, Beograd, str. 78-81; Đorđević Života: *Srpska narodna vojska 1861-1864*, Narodna knjiga, Beograd, 1984, str. 26-27.

Tursku, ali su Austrija i Engleska smatrale da je reč o postojanju revolucionarnog potencijala u Srbiji koji treba ugušiti na vreme. Rusija i Francuska su nastojale da opravdaju stvaranje narodne vojske neophodnošću da se uredi faktičko stanje, odnosno stavi pod kontrolu oružane snage koje već postoje uz odobrenje turskih vlasti. Rusija je posebno insistirala na činjenici da je reč o potrebi da se podrže nastojanja da srpski knez uspostavi kontrolu nad naoružanim stanovništvom i da oružane snage nemaju niti ambicije niti potencijal za ofanzivna dejstva. Ovim argumentima je novi ministar inostranih dela Ilija Garašanin neutralisao negodovanja engleskog konzula u Beogradu. U to vreme u Srbiju po drugi put dolazi francuski major Ipolit Florentin Monden (*Hippolyte Florentain Mondain*)³³, koji je postavljen za načelnika Glavne vojne uprave i dobija čin srpskog pukovnika [Tatić 2013: 71-79]. Međutim, tek pošto se srpska vojska nije angažovala u oružanom sukobu Crne Gore i Turskog carstva 1862. godine, proturski orijentisane evropske sile su pustile pritisak prema Srbiji.³⁴

Zakonom o uređenju državne centralne uprave iz 1862. godine je Glavna vojna uprava postala Ministarstvo vojno, pod kojim su pored stajaće i narodne vojske ušli i vojni zavodi. Ministarstvo je činilo tri odeljenja: opštevojno, administrativno i vojnoracunovodstveno. Iste godine su stupili na snagu i Zakon o uređenju vojnog štaba stajaće vojske, Zakon o ustrojstvu artiljerijske uprave i Zakon o vojnoj disciplini. Nakon sukoba sa Turskom vojskom, usvojen je i Zakon o uspostavljanju fonda za iznemogle i u službi osakaćene vojnike. Zaoštavanje odnosa sa turskim posadama zateklo je srpsku vojsku bez adekvatnog naoružanja. Rusija je bila spremna da isporuči puške Srbiji, ali su se isporuci suprotstavile Turska, Austro-ugarska i Engleska. Nakon poraza Austro-ugarske u ratu protiv Pruske 1866. godine, Beč je dozvolio da preko teritorije bude isporučeno 55.000 zastarelih ruskih pušaka, koje su morale da budu modernizovane u srpskim tehničkim zavodima.

Ministarstvo vojno je izradilo predlog Zakona o ustrojstvu vojske,³⁵ koje je doneto 1864. godine. Njime su uređeni osnovni elementi organizacije i funkcionisanja stajaće i narodne vojske i sistem komandovanja. Zbog velikog problema nedostatka oficirskog kadra, 1867. godine, su usvojene dopune Zakona koje su predviđale da i stranci mogu dobiti oficirske činove u srpskoj vojsci. To se pre svega odnosilo na austrijske oficire srpske nacionalnosti, ali i druge oficire koji su dolazili na Vojnu akademiju i druge ustanove koje nisu imale školovan kadar.³⁶

I pored teškoća u naoružavanju, opremanju i obuci vojske, činjenica je da je, još uvek vazalna, Srbija imala brojčano respektabilne oružane snage koje su iznosile oko 200.000 vojnika na nešto više od milion stanovnika tadašnje Kneževine. To je Kneževinu Srbiju toga doba izdvajalo u odnosu na druge balkanske narode, pa i u evropskim razmerama

³³ Prvi put je francuski inženjerski oficir Monden boravio u Srbiji tokom Krimskog rata, kada je rukovodio izradom planova za odbranu. Ostavio je dobar utisak na Srbe i zbog toga je pozvan ponovo u Beograd da pomogne u stvaranju funkcionalne vojske. Za više o navedenom videti Tatić Uroš: *Ipolit Molden u Srbiji, prvi boravak (1853-1855)*, Vojno-istorijski glasnik, 1/2013, Beograd, str. 71-79.

³⁴ Dorđević Života: *Srpska narodna vojska 1861-1864*, Narodna knjiga, Beograd, 1984, str. 29-31.

³⁵ Imao je 105 paragrafa, među kojima se ističu oni koji definišu dužnost vojske da „brani otadžbinu i bude potpora zakonitosti“. Predviđeno je postojanje stajaće i narodne vojske, koja je imala četiri roda: pešadiju, artiljeriju, konjicu i žandameriju. Knez je bio vrhovni komandant, a ministar vojni je komandovao vojskom u njegovo ime. Načelnik je komandovao stajaćom vojskom, a bio je direktno potčinjen ministru vojnom.

³⁶ Ratković-Kostić Slavica: *Evropeizacija srpske vojske 1878-1903*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 2007, str. 28-29.

posmatrano, što je donekle opredeljivalo i njenu međunarodnu poziciju i ugled.³⁷ Vojna snaga, praćena umešnom i istrajnom diplomatijom koju je trasirao još Miloš Obrenović, primorale su turske vlasti da povuku svoje vojne snage iz garnizona Beograd, Šabac, Smederevo i Kladovo 1867. godine. Iako su postojale različite procene borbene sposobnosti srpske vojske, koja je kako činjenice govore bila loše opremljena i osposobljena, ipak je sama činjenica da postoji i da je njena brojnost imponantna dala potencijal Srbiji da postane predvodnik budućeg Balkanskog saveza.³⁸

Posle ubistva kneza Mihajla 1868. godine, formirano je Namesništvo koje je vladalo umesto maloletnog Milana Obrenovića i donelo Ustav 1869. godine. Ustav je predviđao da svaki Srbin mora biti vojnik, izuzev državnih činovnika i drugih profesija koje predviđa poseban zakon. Usledile su izmene i dopune zakona o ustrojstvu vojske, po kojoj jer uveden generalni čin i obaveza da se ispitima dokazuje sposobnost oficira za napredovanje, a ukupno brojno stanje stajaće vojske je iznosilo oko 5.000 vojnika, od čega svega 123 oficira.³⁹ Narednih godina se vrši ubrzana organizacijska priprema i popuna naoružanjem i vojnom opremom vojske za koju se planiralo da se sukobi sa Turskom vojskom. Realizovani su tromesečni kursevi za osposobljavanje oficira narodne vojske, uvećana proizvodnja u Topolivnici u Kragujevcu, napisana pravila za sanitetsku, artiljerijsku i intendantsku službu, nabavci ratne opreme i municije i fortifikaciji položaja na Moravi, posebno kod Aleksinca i na Deligradu. Početkom 1876. formiran je Glavni đeneralštab i Ratni savet, koji je u nadležnosti imao realizaciju ratnih napora. Juna iste godine je rasformirana stajaća vojska i njene čete su ušle u sastav bataljona narodne vojske, a oficiri iz štabova upućeni u druge komande. Izvršena je mobilizacije 123.000 vojnika, posle objave rata Srbije i Crne Gore Turskoj i formirane su: Moravska Ibarska, Timočka i Drinska vojska.⁴⁰

Srbija je platila danak lošoj strategijskoj proceni da će objava rata Turskoj biti znak za opšti ustanak svih balkanskih naroda⁴¹. Vojska nije bila spremna, a rat nije valjano pripremljen ni na diplomatskom ni finansijskom planu, imajući u vidu da su glavni geopolitički igrači u regionu, Austro-ugarska i Rusija, bile protiv objave rata⁴². Srbija i Crna Gora

³⁷ Primera radi, Turska vojska toga doba brojala je 130.000 nizama (stalni sastav), od kojih je 60.000 bilo stacionirano u Evropi a na teritoriji Kneževine oko 3.000, redifa (prve rezerve) promenljivo od 20.000 do 100.000 i gijade (druga rezerva, odnosno isluženi nizami) oko 230.000 pripadnika, kao i oko 60.000 bašibozuka (dobrovoljaca i policije, žandarma i drugih naoružanih činovnika). Ukupno je Turska carevina mogla da mobiliše oko 320.000 vojnika, sa oko deset puta više stanovnika od Kneževine Srbije, koja je barem „na papiru“ raspolagala sa 200.000 vojnika.

³⁸ Đorđević Života: *Srpska narodna vojska 1861-1864*, Narodna knjiga, Beograd, 1984, str. 53-56.

³⁹ U to vreme je ukupno brojno stanje oficira u srpskoj vojsci bilo 360, što je za navedeno brojno stanje vojnika bilo nedovoljno. Zato je angažovano 718 ruskih oficira, među kojima je i glavnom komandujući srpske vojske general Černjajev.

⁴⁰ Za više videti: Jovanović Slobodan: *Vlada Milana Obrenovića – Knjiga druga*, Geca Kon, Beograd, 1934, str. 8-35; Ratković-Kostić Slavica: *Evropeizacija srpske vojske 1878-1903*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 2007, str. 30-32.

⁴¹ Hercegovачkim ustankom iz jula 1875. godine, započeta je takozvana Istočna kriza koja se proširila i na delove Bosne, Bugarske i drugih krajeva Balkanskog poluostrva. Sledećih godina se kriza proširila i na Grčku, Srbiju, Crnu Goru i druge oblasti pod turskom vlašću. Navedeno prema: Stojančević Vladimir i drugi: *Istorija srpskog naroda*, Srpska književna zadruža, Beograd, 1994. str. 369.

⁴² Iako je u jesen 1875. godine bio vatreni podržavalac rata sa Turcima, po sazivanju nove vlade tadašnji ministar inostranih dela Jovan Ristić se izjasnio protiv rata i nastojao je da izdejstvuje diplomatskim sredstvima preuzimanje vladavine Srbije nad Bosnom i Crne Gore nad Hercegovinom, a u ime Sultana. Dakle, Bosna i

nisu imale jedinstveni plan angažovanja, čak ni koordinaciju dejstva, te je ishod prvog ratnog sukoba bio poraz Srbije, koji je sprečen intervencijom Rusije i Austro-ugarske početkom 1877. godine. Potpisan je mir prema načelu status quo, uz obostranu amnestiju, a vojska je demobilisana. Odmah nakon toga, započeta je njena reorganizacija. Krajem godine je, reorganizovana vojska i Kneževina Srbija je objavila rat Turskoj, ali je ovoga puta njome komandovao srpski kadar i bile su obezbeđene garancije saveznika. Zato nije izostao uspeh u ratnom sukobu, koji se vodio između približno ravnopravnih suparnika, ali u drugačijim međunarodnim okolnostima. Reč je o Rusko-turskom ratu, u kome je Ruska vojska neuspešno pokušavala da osvoji Plevnu. Iako je na početku rata savetovao Srbiju da bude uzdržana, Car Aleksandar II sugeriše Srbima da krenu na Turke. Srbija je duboko svesna da njena vojska nije spremna za nove sukobe sa Turskom, imajući negativno iskustvo iz prethodnog ratnog sukoba, ali i probleme koje je izazvala vojna pobuna u Topoli 25. do 29. novembra 1877. godine. Srbija je i u drugom ratu sa Turcima imala isti cilj, oslobađanje srpskog naroda i teritorijalno širenje na jugu.⁴³

Uspešno realizovana napadna dejstva Srpske vojske 1877, Rusija je odredbama Sanstefanskog mira na određeni način diskreditovala stvaranjem takozvane Velike Bugarske. Tako je srpska elita i javno mnjenje za kratko vreme promenila stav prema Rusiji, od velikog saveznika i zaštitnika do velike razočaranosti u državnu politiku Petrograda. Srbija nije imala razumevanje za vekovna nastojanja Rusije da stavi pod kontrolu Bosfor i Dardanele, i ustupke koje su velike sile činile prema turskim interesima za kopneni prolaz prema Bosni preko Novog Pazara, Kosovske Mitrovice i Prištine. Koristeći nezadovoljstvo Srbije, Beč je uspeo da promeni spoljnopolitičku orijentaciju Beograda na Rusiju i uskladi sa sopstvenim interesima. Austro-ugarska, Nemačka, Italija i Velika Britanija nisu bile za stvaranje velike slovenske države na Balkanu, zvala se ona Srbija ili Bugarska svejedno, zbog straha od dominacije Rusije u regionu. Zbog toga je postojala potreba da se Beč i Petrograd dogovore o interesnim sferama na Balkanu, pri čemu je Rusija iskazala interes za kontrolu Bosfora i Dardanela, a Austro-ugarska za širenje na centralni i južni Balkan. U tom, širem, kontekstu treba razumevati događaje koji su usledili. Naime, organizovan je kongres u Berlinu 1878. godine, koji je revidirao odluke Sanstefanskog mira u skladu sa zajedničkim interesima velikih evropskih sila, izuzev Rusije⁴⁴. Tako je Srbija, pored nezavisnosti, dobila i teritorijalno proširenje na Niški, Pirotski, Vranjski i Toplički okrug. To je izvojevala prvo uspešnim borbenim dejstvima, a tek nakon toga i sple-

---

Hercegovina bi bila pod turskim suverenitetom, ali bi tom teritorijom vladala Srbija i Crna Gora u ime Porte, kao što je to predviđao sporazum o prepuštanju srpskih gradova iz 1867. godine. Knezovi Milan i Nikola su odbili navedeni plan, jer su već rešili da bez okolišanja započnu rat u čiji uspeh nisu sumnjali. Navedeno prema Jovanović Slobodan: *Vlada Milana Obrenovića – Knjiga druga*, Geca Kon, Beograd, 1934, str. 1-8.

⁴³ Za više videti: Stojančević Vladimir: *Istorija srpskog naroda*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1994. str. 381-404; Ratković-Kostić Slavica: *Evropeizacija srpske vojske 1878-1903*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 2007, str. 33-34; Potemkin: *Istorija diplomatije, Sveska druga – diplomatija novog doba 1872-1919*, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1949, str. 29-32 i 34; Popov Čedomir: *Međunarodni položaj, spoljna politika i diplomatija Srbije 1804-1878*, u Popov Čedomir, Živojinović Dragoljub i Marković Slobodan: *Dva veka moderne srpske diplomatije*, Balkanološki institut SANU, Beograd, 2013, str. 50-59; Stojković Momir: *Istorija diplomatije – izbor tekstova*, Centar za međunarodne studije, PFN, Beograd, 1984, str. 268-313.

⁴⁴ Šef ruske delegacije na Berlinskom kongresu je u izveštaju istakao da je to bila najcrnja mrlja u njegovoj diplomatskoj karijeri, na šta je Car Aleksandar dodao „isto tako i moja“, Stojković Momir: *Istorija diplomatije – izbor tekstova*, Centar za međunarodne studije, FPN, Beograd, 1983, str. 299.

tom okolnosti međunarodne politike koju je ključno usmeravao kancelar Bizmark⁴⁵, uspostavila svoju vlast na navedenim područjima. S druge strane, Srbija je morala da za račun proširenja na jugu proguta gorku pilulu oličenu u dogovoru velikih sila da Austro-ugarska okupira Bosnu i Hercegovinu⁴⁶, kao i da ima garnizon u Novom Pazaru. Na ovaj način je Austro-ugarska nastojala da spreči spajanje Srbije i Crne Gore, ali i usmeri teritorijalno širenje Srbije na jug. To je, dakle, bila cena koju je Srbija morala da plati za priznavanje nezavisnosti, kao i obećanje da neće delovati protiv interesa Habzburške monarhije na Balkanu.⁴⁷

Penzionisani austrijski, a kasnije srpski, oficir Paja Putnik objavio je rad uoči prvog srpsko-turskog rata u kome se založio za stvaranje brojčano jače srpske vojske koja bi bila sposobna za realizaciju operativnih i strategijskih zadataka. Događaji koji su usledili samo su potvrdili njegovu kritiku, a on je stupio u Srpsku vojsku i vanredno unapređen za ratne zasluge u činove majora i potpukovnika. Blagotvornost njegove kritike osetila se i reforma vojske je usledila odmah nakon prvog rata. Njegovu ideju je svesrdno podržao i knez Milan Obrenović, koji je jačanjem Vojske, pored zaštite nezavisnosti i završetka procesa nacionalnog oslobođenja, nastojao da otkloni sumnju u pouzdanost narodne vojske njegovoj dinastiji.⁴⁸

Zaključna razmatranja

Evidentno je da je Srbija u ovom periodu imala razvijenu svest da bez jake i pouzdane vojske ne može biti u prilici da realizuje nacionalne interese. Ipak, stvaranje oružanih snaga se pokazalo kao veoma zahtevan i dugotrajan proces u koji su se, često i primarno, angažovali srpski knezovi i predsednici vlada na širokom spektru problema od nabavke naoružanja i vojne opreme, preko školovanja komandnog kadra i izgradnje institucija, do uvežbanja rada štabova u različitim uslovima i jedinica u terenskim uslovima. Jednovremeno sa izgradnjom institucija, realizovano je i normativno-pravno uređenje, po ugledu na razvijene vojske toga doba, Rusije i Austro-ugarske. Dok je oslanjanje na Rusko iskustvo u vojnoj organizaciji uzrokovano političkim i vojnim savezništvom, iskustva Austro-ugarske su se prenosila uglavnom preko oficira srpske nacionalnosti koja su bila u vojnoj službi Habzburške monarhije. Ipak, iskustva velikih sila nisu mogla da se direktno primene na uslove u Srbiji, koja se iako je imala mogućnost da drži stajaću vojsku, ipak opredelila za dominantan polo-

⁴⁵ Čuveni Bizmark je tokom Berlinskog kongresa, otvoreno pokazivao prezir prema predstavnicima Turske i balkanskih naroda. Tako je turskim deputatima otvoreno saopštio da je „ravnodušan prema budućnosti Turske“ i da gubi vreme na Kongresu samo zbog sprečavanja sukoba velikih sila, a ne zbog odluka ko će vladati „smrdljivim jazbinama“ na Balkanu, kao što su Larisa, Trikala i drugi gradovi.

⁴⁶ Reč je o tajnom Rajhštatskom sporazumu od 08. jula 1876. godine između Rusije i Austro-ugarske, kojim je priznato pravo Beču da okupira Bosnu i Hercegovinu. Navedeni sporazum je ostao tajna do početka XX veka. Navedeno prema: Čubrilović Vasa: *Odabrani istorijski radovi*, Narodna knjiga, Beograd, 1983, str. 237-249.

⁴⁷ Potemkin: *Istorija diplomatije, Sveska druga – diplomatija novog doba 1872-1919*, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1949, str. 42-43. Raspopović Radoslav: *Diplomatija Cene Gore 1711-1918*, Istorijski institut Crne Gore i NIC Vojska, Podgorica-Beograd, 1996, str. 269-286; Stojančević Vladimir i drugi: *Istorija srpskog naroda*, Peta knjiga, Prvi tom, od Prvog srpskog ustanka do Berlinskog kongresa 1804-1878, Srpska književna zadruga, Beograd, 1994, str. 407-421;

⁴⁸ Ratković-Kostić Slavica: *Evropeizacija srpske vojske 1878-1903*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 2007, str. 39-42.

žaj narodne vojske, odnosno milicije. Na to su uticale i okolnosti kao što su: nedostatak iskustva u vojnom organizovanju, finansijskih sredstava za održavanje stajaće vojske i ustanička tradicija iz Prvog i Drugog srpskog ustanka. Nedostatak osposobljenog i iskusnog oficirskog kadra, nedovoljna obučenost i opremljenost jedinica i manjak discipline u vojnim jedinicama, predstavljao je konstantu u razvoju srpske vojske, što se jasno pokazalo u ratnim dejstvima iz 1877. godine. Ipak, treba priznati da su ratni uspjesi naredne godine, ne samo produkt nove organizacijske strukture, već i činjenice da su se sukobljavale sa turskim rezervnim snagama i bašibozukom, a da je glavnina stajaće Turske vojske, bila angažovana na teritoriji Bugarske protiv ruskih snaga.

Međutim, postojanje relativno velikih oružanih snaga i njihovo uspješno angažovanje na bojnopolju, nisu garantovale oslobođenje od turske vlasti i sticanje nezavisnosti. Iskustva iz Prvog srpskog ustanka jasno su pokazivala da proces emancipacije od turske vrhovne vlasti nužno zahteva dugoročno diplomatsko angažovanje i poznavanje širih, evropskih, procesa i konstelacije snaga i interesa između velikih sila. Tako je Srbija u ključnom periodu, između Sanstefanskog mira i Berlinskog kongresa, donekle bila prinuđena da promeni spoljnopolitičku orijentaciju koja je rezultirala sticanjem nezavisnosti i teritorijalnim proširenjem. Modernim terminima rečeno, Srbija toga doba je kao primarna spoljnopolitička sredstva koristila vojsku i diplomatiju, što je bilo u skladu sa duhom vremena i uslovima u međunarodnim odnosima.

Litaratura

[1] Barkawi Tarak: *Diplomacy, War, and World Politics*, at: *Diplomacy and the Making of World Politics*, Reus-Smit Christian and Wheeler J. Nicholas (ed.), Cambridge, Cambridge University Press, 2015.

[2] Blagojević Veljko i Stojanović Stanislav: *Zašto rat a ne međunarodna konferencija 1914. godine*, Vojno delo, 3/2014, Beograd.

[3] Deretić Nataša: *Nacionalna istorija države i prava*, Kriminalističko-policajska akademija, Beograd, 2008.

[4] Đukić Slobodan: Školovanje srpskih oficira u Rusiji u XIX i prvoj deceniji XX veka, *Vojnoistorijski glasnik*, 1/2015, Beograd.

[5] Đukić Slobodan: *Nastanak i razvoj vojne literature u Srbiji 1850-1912. godine*. *Vojnoistorijski glasnik*, 2/2013, Beograd.

[6] Đurđevac Milo: *Narodna vojska u Srbiji 1861-1883. godine*, *Vojni istorijski glasnik*, 1959/4, Beograd.

[7] Đorđević Života: *Srpska narodna vojska 1861-1864*, Narodna knjiga, Beograd, 1984.

[8] Janković Dragoslav i Mirković Mirko: *Državnopravna istorije Jugoslavije*, Naučna knjiga, Beograd, 1987.

[9] Jerotijević Zoran: *Istorija države i prava*, Laser, Kraljevo, 2010.

[10] Jovanović Slobodan: *Političke i pravne rasprave*, Geca Kon, Beograd, 1908.

[11] Jovanović Slobodan: *Vlada Milana Obrenovića – Knjiga druga*, Geca Kon, Beograd, 1934.

[12] Kisovec Mirko: *Diplomatski predstavnici*, Beograd, 1939.

[13] Ljušić Radoš: *Istorija srpske državnosti*, Knjiga II, Srbija i Crna Gora – novovekovne srpske države, Biblioteka Matice srpske, 2001, Novi Sad.

[14] Marković Radoslav: *Vojska i naoružanje Srbije Kneza Miloša*, Izdavačka ustanova Srpske akademije nauka, Beograd, 1957.

[15] Popov Čedomir, Živojinović Dragoljub i Marković Slobodan: *Dva veka moderne srpske diplomatije*, Balkanološki institut SANU, Beograd, 2013.

[16] Potemkin: *Istorija diplomatije, Sveska druga – diplomatija novog doba 1872-1919*, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd.

[17] Ratković-Kostić Slavica: *Evropeizacija srpske vojske 1878-1903*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 2007.

[18] Reus-Smit Christian and Wheeler J. Nicholas (ed.): *Diplomacy and the Making of World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom, 2015.

[19] Pršić Miloje: *Kadrovi Srpske vojske od Prvog srpskog ustanka do izbijanja i u vreme Istočne krize*, Vojnoistorijski glasnik, 2-3/1997, Beograd.

[20] Raspopović Radoslav: *Diplomatija Cene Gore 1711-1918*, Istorijski institut Crne Gore i NIC Vojska, Podgorica-Beograd, 1996.

[21] Stojković Momir: *Istorija diplomatije - izbor tekstova*, Centar za međunarodne studije, FPN, Beograd, 1983.

[22] Stojančević Vladimir i drugi: *Istorija Srpskog naroda od Prvog ustanka do Berlinskog kongresa 1804-1878*, peti knjiga, I tom, Srpska književna zadruka, Beograd, 1994.

[23] Tatić Uroš: *Ipolit Molden u Srbiji, prvi boravak (1853-1855)*, Vojno-istorijski glasnik, 1/2013, Beograd.

[24] Tomac Petar: *Ratovi i armije XIX veka*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1968.

[25] Čubrilović Vasa: *Odabrani istorijski radovi*, Beograd, Narodna knjiga, 1983.